

Tervezet és memorandum (1956 és 1957)

Az alábbiakban az olvasó teljes szövegében találja meg Bibó István 1956 november 4.-e és 9.-e között fogalmazott kibontakozási javaslatát és az 1957. tavaszán külföldre juttatott emlékiratát a magyar helyzetről a világhelyzettel való összefüggésében.

A két szöveg keletkezésének körülményeit lásd fentebb, Szabó Zoltán bevezetésében.

Bibó István 1956. november 4.-én írott kiáltványát ugyanez a bevezetés tartalmazza.

Tervezet a magyar kérdés kompromisszumos megoldására (1956)

1956. november

Magyarország második szovjet megszállása súlyos és előidézőinek szinte megoldhatatlan helyzetet teremtett. Elemei a következők:

1. A szovjet csapatok azzal az indokolással szállták meg Magyarországot, hogy a rendet akarják helyreállítani. Valójában az ország elhatározott ellenállási szándéka és a forradalom által teremtett harci kedv folytán az a helyzet, hogy mindaddig, amíg a szovjet csapatok az országban tartózkodnak, az ország konszolidálása egyszerűen lehetetlen: a legkülönbözőbb pontokon, minden szervezés nélkül heteken, sőt hónapokon át újra és újra fellángolhat a harc mindaddig, amíg itt vannak a szovjet csapatok.

2. A szovjet megszállás által hivatalba léptetett kormány azt hangoztatja, hogy a rend helyreállítása után megállapodik a szovjet csapatok kivonására nézve; valójában az ország lakosságának politikai erejét ismerve, bizonyosra vehetjük, hogy amint a szovjet csapatok kihúzzák a lábukat az országból, ez a kormány összeomlik, s vele omlik annak szovjetbarát külpolitikai orientációja és a szocialista vívmányok fenntartásának általa próbált módja. Ez a kormány tehát kénytelen a végtelenségig meghosszabbítani a szovjet csapatok jelenlétét, ami viszont a rend helyreállítását lehetetlenné teszi.

3. Annak feltételei tehát, hogy a szovjet csapatok a szovjet céloknak eddig megkísérelt módon való elérése után kivonuljanak, teljességgel nincsenek, nem is lehetnek meg, ezzel szemben a nemzetközi helyzet a szovjet csapatok kivonulását a legparancsólóbban sürgeti.

4. A szocializmusnak egypártrendszer útján való fenntartása Magyarországon lehetetlenné vált, mert a szovjet csapatok behívása az első esetben az MDP, a második állítólagos behívása pedig a Szocialista munkáspárt és az esetleg rájuk támaszkodó kormányok tekintélyét megsemmisítette. Komoly és tekintélyes többpártrendszer nélkül tehát Magyarországot kormányozni nem lehet, annál is inkább, mert az egyetlen kommunista, akinek a magyar nép előtt tekintélye megmaradt, Nagy Imre szintén a többpártrendszer mellett foglalt állást.

5. A Szovjetunió és az általa hivatalba léptetett kormány attól fél, és joggal, hogy a szovjet csapatok kivonása, s az általános választások olyan helyzetet teremtenek, mely végsőleg országos ortodox kapitalista restaurációhoz, a volt kommunistáknak az összes állami hivatalokból és felelős állásokból való elkergetéséhez. Ókonzervatív politikai körök komoly, esetleg döntő érvényesüléséhez vezet, és Magyarországot a keleteurópai szocialista országok testébe ékelődött nyugati ékké teszi. Az az állítás, hogy Nagy Imre kormánya idején így lett volna, nem igaz. Mindezek a tényezők jelentkeztek ugyan, de az éppen megalakult kormánynak lett volna elég tekintélye és ereje ahhoz, hogy ezen néhány napon belül segítsen. Komolytalan és cinikus tehát az az állítás, hogy e jelenségekre a válasz a szovjet megszállás, mely nyilván sokkal inkább a nemzetközi helyzet vélt változásában gyökerezett. Az azonban valószínű, hogy az említett belpolitikai jelenségektől megrémített kommunisták lelkiállapota biztatást és bátorítást jelentett a Szovjetunió elhatározásához. Egy megváltozott külpolitikai helyzetben viszont, amelyben minden szempont a szovjet csapatok minél gyorsabb kivonását követeli, elképzelhető, hogy a kapitalista, antikommunista és ókonzervatív restauráció veszélyének egy jólformulázott és nemzetközileg garantált kiegyezés keretében való elhárítása biztatóan hatna a szovjet elhatározásokra.

6. Meg kell gondolni, hogy az ortodox kapitalista, antikommunista és ókonzervatív restauráció elhárítása nemcsak a Szovjetunió és a kommunisták gondja, hanem a magyar forradalmat végrehajtó és vérével győzelemre vívő, többségében nem kommunista, de túlnyomó többségében magát szocialistának valló ifjúságé, munkásságé és katonaságé is; erkölcsileg is megengedhetetlen, de a szabad magyar belpolitikai fejlődés számára is veszedelmes, ha a forradalmárok vérével megszerzett szabadságnak az idősebb korosztályok szavazatai révén restaurációs erők lennének a haszonélvezői.

7. Meg kell gondolni azt is, hogy egy ilyen restaurációs fordulat, mely Magyarországot nyugati ékké tenné csupa kommunista országok között, egyrészt állandó táplálója lenne újabb agressziós terveknek, másrészt elriasztó lenne a többi népi demokráciák szabadságszerető kommunistái számára, ha saját rezsimjük liberalizálásáról lesz szó. Ezzel szemben egy olyan megoldás, amely a szocialista vívmányokat a szabadságintézmények garanciáival kapcsolja össze, követésre biztató példát jelentene.

Mindezekre tekintettel van az alábbi kibontakozási tervzet, mely minden elvi engedmény nélkül tartalmaz, méltányos kiegyezés formájában megjelenő megoldást.

1. Kormányzati kiindulópont a november 3-án megalakult utolsó törvényes magyar kormány, Nagy Imre elnöklété alatt.

A kormány törvényességét az 1956 október 23-i magyar forradalomból vezeti le, nem pedig az 1949-es Rákosi-féle alkotmányból.

2. (A. alternatíva.) Külpolitikai megoldás az, hogy Magyarország kilép a varsói szerződés katonai kapcsolatából és benne marad mind az európai béke és biztonság kérdéseivel foglalkozó konzultatív egyezményben, feltéve, hogy ugyanilyen feltételek mellett Jugoszlávia is belép.

2. (B. alternatíva.) Külpolitikai megoldás az, hogy Magyarország kilép a varsói szerződésből és a Szovjetunióval kétoldali megállapodást köt.

3. A kommunisták helyzetére vonatkozó biztosítékok:

a) Amnesztia minden néven nevezendő politikai bűncselekményre, valamint minden cselekményre, melyről megállapítható, hogy becsületes politikai meggyőződésből származik; a halálbüntetés eltörlése.

b) Az állami és üzemi apparátus reorganizálása minőségi kiválasztás alapján történik, intézményes garanciákkal arra, hogy ez a reorganizáció nem fog sem a kommunisták, sem általában diplomanéklüliek vagy gyors diplomások ellen irányulni. (1. 5. e) pont.)

4. A katonai kiürítés a politikai konszolidálódással párhuzamosan 7—10 napos szakaszokban, összesen 1—1, 1—2 hónap alatt történik. Pl. a következőképpen:

a) Az első szakaszban kiürítik a szovjet csapatok Budapestet és 5—6 déli megyét, egyidejűleg a szabad magyar kormány hivatalba lép, a forradalmi bizottságok és munkástanácsok helyzetét szabályozza, a közigazgatás reorganizációját megkezdi.

b) A második szakaszban a szovjet csapatok kiürítenek 5—6 nyugati megyét és Pest megyét; egyidejűleg a magyar csapatok a nyugati határt ideiglenesen lezárják és az emigránsok belépését egyelőre nem engedik meg; a kiürítés e szakaszának megtörténtével, vagy esetleg az első szakaszban az 5. pont szerinti forradalmi alkotmányozó gyűlés Budapesten összeül.

c) A harmadik szakaszban a szovjet csapatok kiürítik a hátralévő keleti megyéket, Borsod és Szabolcs megyék kivételével; egyidejűleg Budapesten az 5. pont szerinti forradalmi alkotmányozó gyűlés a szükséges törvénycikkeket megalkotja.

d) Az utolsó szakaszban a szovjet csapatok a hátralévő két megyét is kiürítik; ezzel egyidejűleg a második pont szerinti külpolitikai megállapodások létrejönnek.

5. Alkotmányjogi megoldás. Az általános választások megtörténte előtt a forradalmi bizottságokból és tanácsokból forradalmi alkotmányozó gyűlés ül össze, mely az új magyar demokrácia alkotmányjogi és társadalmi alapelveit alkotmánytörvény hatályával megszabja, majd esetleg államfőt választ és

választójogi törvényt alkot. Az alkotmánytörvény a következő pontokat tartalmazná:

- a) Magyarország államformája az 1946:I. tc. szerinti köztársaság.
- b) Magyarország kormányformája az 1848:III. tc. szerinti független felelős kormányon, népképviselőten és a szabadságjogok teljességén alapuló parlamentáris demokrácia.
- c) Magyarország társadalmi formája a kizsákmányolás tilalmán alapuló társadalmi rend (szocializmus), ami közelebbről jelenti:
 - aa) az 1945-ös földreform fenntartását 20—40 holdas maximummal;
 - bb) a bányák, bankok és nehézipar államosításának fenntartását;
 - cc) a meglévő gyáraknak munkásigazgatáson, munkásrészvényeken, vagy nyereségrészesedésen alapuló közösségi tulajdonát;
 - dd) az egyéni és szövetkezeti szabad vállalkozás teljes lehetőségét, a kizsákmányolás tilalma által megszbott biztosítékokkal;
 - ee) a magántulajdon szabadságát a kizsákmányolás tilalma által megszbott korlátok között;
 - ff) teljesen kiépített munkásvédelmet és a munkásszervezkedési szabadság teljességét;
 - gg) általános társadalombiztosítást.
- d) A történt gazdasági és erkölcsi igazságtalanságok, jogfosztások és tulajdonelkobzások jóvátétele semmilyen vonatkozásban sem történik az azelőtti helyzet (status quo) visszaállítása alapján; minden jóvátétel a kizsákmányolt helyzetek tilalma elvének szemelőtt tartásával, nem az elvett tulajdoni, vagy gazdasági hatalmi helyzet mértékéig, hanem csupán a feldúlt otthon, megsemmisített existencia, személyes munka elvett eredménye mértékéig történik.
- e) A magyar közigazgatás újjászervezése kisszámú minőségi kiválasztáson alapuló szakigazgatáson és választott laikus vezetők, vagy bizottságok által vezetett helyi önkormányzaton alapszik, mely utóbbiak funkcióit a végleges szervek megválasztásáig, forradalmi szervek végzik: a közigazgatásba, főleg az általános igazgatásba, hadseregbe és rendőrségbe bekerült diplománélküliek, vagy gyorsított kiképzéssel kiképzettek helyzetét intézményesen — ugyancsak minőségi választás alapján, de szükséghez képest a kötelező százalék megállapításával — biztosítani kell.
- f) A szabadságjogok között különös nyomatékkal nyer biztosítékot a teljes vallásszabadság; az állam az egyházak

életébe semmi vonatkozásban bele nem avatkozik; az egyházak helyzetét az egyház és az állam elválasztásának elve alapján kell szabályozni; az állam és az egyház közérdekű tevékenységét, beleértve az iskoláztatási tevékenységet is, tiszteletben tartja és megállapodás szerint segíyezi.

- g) A fenti szabályok alkotmánytörvény hatályával bírnak, ami azt jelenti, hogy ezeket az országgyűlés csak kétharmad vagy háromnegyed többséggel változtathatja meg, és alkotmánybíróság őrködik azon, hogy ne működhessek párt, mely ezeket el nem ismeri.

6. ENSZ-csapatokra vagy rendőrségre csak abban az esetben van szükség, ha a szovjet csapatok kivonulása nem történik megállapodásszerűen, vagy valahol súlyosabb incidensek történnek; semmilyen szükség nem áll fenn a szovjet kivonulás után néhány havi megnyugvási idő leteltével megtartandó választásokkal kapcsolatban. Magyarország e pillanatban a forradalom után az erkölcsi fegyelemnek és közéleti emelkedettségnek olyan állapotában van, amilyenben ezer éve nem volt, s a szovjet csapatok kivonulásának megtörténte és egy politikai s erkölcsi tekintéllyel bíró kormány intézkedései a közrend fenntartására teljességgel elegendők.

Aláírás: Bibó István államminiszter

Magyarország helyzete és a világhelyzet (1957)

Magyarország helyzete az egész világ botrányává lett.

Botránya a magyar helyzet a nyugati világban. Idestova tíz év óta vallja a nyugati világ, hogy a kelet-európai országok az egypártrendszernek a Szovjetunió segítségével náluk bevezetett kormányformáját nem maguk választották és nem kívánják, s idestova tíz éve tartja ez országok lakóit reménységgel, hogy előbb-utóbb valamiféle magukválasztotta más kormányformához kell eljutniok. Azt nem ígérte nekik, hogy atomháborút fog indítani érettük, sem arra nem hívta fel őket, hogy esztelenül fegyvert fogjanak. De azt magukban foglalták ezek a biztatások, hogy ha egyszer a világpolitikai helyzet és e népek komoly fellépése ezt lehetővé teszi, akkor a nyugati világ teljes gazdasági, politikai és erkölcsi súlyát beveti annak érdekében, hogy e népek ügye szönyegre kerüljön és számukra kielégítően megoldódjék. A magyar forradalom megteremtette egy ilyen tárgyú világpolitikai alku minden feltételét és jogcímét. Most utólag divat jobbról is, balról is sajnálkozni a magyar forradalom esztelen lendületén, mellyel túlfutott például a lengyel akció mértékén. E sajnálkozásnak sok értelme nincs, mindenekelőtt azért nem, mert a lengyel ügy és a magyar ügy kölcsönhatásban vannak és éppen a magyar ügy okozta megrökönyödés tette lehetővé, hogy a lengyel ügy meg tudott állni ott, ahol megállott. De egyébként is a magyar forradalom nekilendülését nem saját oktalansága, hanem a vele szemben álló államvezetés és karhatalom konoksága és vérengzése váltotta ki, s e forradalom annak ellenére, hogy előkészítetlen és szervezetlen volt és egy esztelen vérengzésre volt válasz, meglepően józan, emberséges és mértéktartó volt. Ha utóbb mégis eredendően kilátástalannak nyilvánították, akkor ilyenné nem a saját esztelensége, hanem cserbenhagyatása tette. Kitörhet még Kelet-Európában ennél nagyobb felkelés, több fegyverrel, harcossal és áldozattal, de aligha van annak valószínűsége, hogy a világpolitika napirendjére való tűzésnek ilyen hibátlan jogi, politikai és erkölcsi jogcímeit produkálja még egyszer egy ország: hogy elsöpri a gyűlölt, elnyomó és bürokratikus diktatúrát, törvényesen uralomra juttat egy meggyőződéses kommunistát, aki számotvetve a kommunista párt magyarországi erkölcsi és politikai hitelvesztésével,

elfogadja a többpártrendszeren alapuló parlamentáris demokráciát és bejelenti, hogy országa a katonai tömbökön kívül akar elhelyezkedni. Mi kell, ha ez nem volt elég, hogy összekényszerítsen egy olyan világhatalmi konferenciát, mely a Szovjetunióknak nyújtott kielégítő garanciák mellett kialakítja Magyarország függetlenségét és szabadságát? E helyett zajlott és zajlik a magyar kérdés drámai tárgyalása az ENSZ közgyűlésének színe előtt, ünnepélyes és hatástalan határozatokkal, az ENSZ tekintélyének beláthatatlan kárára. Holott mindenki nagyon jól tudta és tudja, hogy az ENSZ — alkotóinak meggyőződése szerint is — annyit ér békeszerszámmak, amennyit a benne részes nagyhatalmak ereje és szándékai érnek, s enélkül az ENSZ tárgyalásaiból nem születet más, mint látványos viták és látványos határozatok. Ami azonban ilyenkor csődöt mond, az nem az ENSZ, hanem a nagyhatalmak politikai felelőssége és erkölcsi tartalma. Az utolsó százötven év, de különösen az utolsó ötven év politikai fejlődésének legfontosabb vonása a haladottabb világnak az a lassan tértfoglaló, szomorú bukásokkal és visszaesésekkel tarkított, de két világ-háború tűzében megedzett felismerése, hogy a demokrácia és közvélemény uralmának korában az elvi és erkölcsi politika az egyetlen lehetséges politika, de egyúttal a leggyümölcsözőbb reálpolitika is. A magyar forradalomnak s leverésének legsúlyosabb következménye a Nyugat számára az, hogy tíz évi elvi és erkölcsi szempontokra hivatkozó politika és propaganda jutott arra a pontra, hogy kétségessé vált nemcsak az értelme és a kilátásossága, hanem sokak szemében talán a becsületessége is.

De világraszóló botrány a magyar ügy a kommunista tábor számára is. A Szovjetunió vezetőinek és a kommunizmus gondolkodó főinek 1953 óta a legfőbb és nem minden siker nélküli erőfeszítése volt az úgynevezett sztálinizmus problémájának a felgöngyölítése. Valójában helyesebb sztálini politikai gyakorlatról beszélni, mert nem valami új ideológiáról van szó, melyet Sztálin elméleti vagy közgazdasági műveiből kihámozhatunk, de nem is egyszerűen taktikai vagy technikai hibákról és tévedésekről; hanem a kommunista társadalom megvalósításának érdekében hivatkozó, válogatás és skrupulus nélküli, a kegyetlenségig kemény eszközöknek egy összefüggő rendszeréről. Az a gondolat, hogy az emberi cselekedetek számára nincs abszolút erkölcsi értékmérő, már Leninnél és végsőleg Marxnál is megvan; azonban mindegyik feltételezte, hogy a helyesen, vagyis objektív mértékek alapján felfogott érdekviszonyok azok, melyek zsinórmértéket adnak. Sztálinnál és híveinél azonban a munkásosztály érdeke és a kommunista társadalom megvalósításának érdeke egyszerűen a hatalomért való harcra, ez utóbbi pedig a harc vezetőinek vagy vezetőjének a pusztá akaratelhatározásaira szűkült le. Így ezek a taktikai szempontok

szerint változó, mindenféle indulatnak és tévedésnek alávetett akaratelhatározások léptek fel az erkölcsi mérték és az objektív törvényszerűség igényével. Ennek érdekében a Marx által rövid átmenetnek, Lenin által hosszabb átmenetnek szánt proletárdiktatúra, ahelyett, hogy fokozatosan helyet adott volna mindinkább demokratikus módszereknek, állandó kormányforma jellegét kapta azzal az egyszerű megoldással, hogy önmagát úgy, ahogy van, hosszú időre a demokrácia legmagasabb formájának nyilvánította. Ez pedig — a korlátlan hatalom ősi törvénye szerint — pontosan azoknak az érdekviszonyoknak a normális működését zavarta meg, melyeknek a helyes közösségi és egyéni cselekvések mértékéül kellett volna szolgálniuk. Az „ellenség” megtörésére létrejött óriási megfélemlítő apparátus a maga belső törvényeit követve nem fogyasztotta, hanem csinálta az ellenséget és hamarosan elérte, hogy a félelem és ellenségesség a valóságos ellenségről áterjedt az egész lakosságra. Utóbb ugyanezt az apparátust a legkényelmesebben igénybevétték a párton belüli ellenzék megtörésére, majd pedig egyszerűen minden népszerű vetélytárs útból való eltételére, s ezzel aláásták a párt belső demokráciáját és a kommunista erkölcsöt. A gazdasági tervezésnek önkényes akaratelhatározások alá való vetése viszont azt tette lehetetlenné, hogy a termelést a társadalom reális, kollektív és egyéni érdekei szabályozzák, ami megbénította a termelést és aláasta a munkaerkölcsöt. Ugyanígy szellemben alakult ki a sztálini korszakban a Szovjetunió, mint vezető kommunista ország és a többi kommunista pártok, majd országok viszonya, ami aláasta a kommunizmus nemzetközi szolidaritását és visszahatásként létrehozta az úgynevezett nemzeti kommunizmust, a normális és reális nemzeti érdekviszonyok érvényesülését a kívülről jövő önkényes irányítással szemben. Mindeme sok, súlyosan latbaeső következmény ellenére mind mostanáig az volt a helyzet, hogy mind a kommunista uralom alatt álló, mind a többi országok kommunistái körében mélyen gyökerező loyaltás élt a Szovjetunióval, mint a világ első és leghatalmasabb kommunista államával szemben, sőt a világ nem kommunista szocialistáiban is élt a szovjet vállalkozás iránti figyelem és respektus. S midőn Sztálin halála után utódai széles körben nekifogtak a sztálini politikai gyakorlat enyhítéséhez, majd megghiúsították az új személyes hatalom létrehozására irányuló kísérletet, s a XX. kongresszuson néhány jellegzetes sztálini tétellel elvileg is szakítottak és Sztálint személy szerint is kritika alá vetették, az a remény kelt fel a kommunisták között, hogy a kommunizmusban, mindenekelőtt pedig a Szovjetunió kommunista pártjában élnek olyan erők, melyek vissza tudják vezetni a szocializmus építésének helyesebb útjára.

Ez a reménység azáltal, ami Magyarországon november 4-én és azóta történt, alig orvosolható sebet kapott. Hogy mi volt a

szovjet elhatározás indoka, — a szuezi támadás okozta helyzetnek hideg reálpolitikával való mérlegelése, vagy a magyarországi helyzet miatti megrökönyödés, — azt nem tudjuk. Annyi azonban bizonyos, hogy mint reálpolitika nem vált be s mint megrökönyödés túlzott volt: a magyar helyzet szabad továbbfejlődése hamarosan megmutatta volna, hogy nemcsak hogy nem veszélyes, de természetesen tanulságos a szocializmus ügye számára. Magyarázhatja, akinek ez a maga lelkének mentésére fontos, hogy a magyar forradalom így vagy úgy volt, vagy lett, vagy lett volna ellenforradalom, a valóság az, hogy éppen az volt az egyik legfantasztikusabb meglepetés, hogy az idestova tíz év óta mindenki által ellenforradalminak és restaurációsnek feltételezett fordulat mennyire nem ilyen volt. Mindazok az erők, melyeknek fegyver volt a kezében, az ifjúság, a munkásság és a forradalom oldalára állt katonaság többségükben nemcsak szocialisták, hanem marxista-leninista nevelésű szocialisták voltak, ha mégannyira válságban volt is egész világképük. Hogy közben a kitört szabadság hatására a legkonzervatívabb restauráció erői is kijöttek a napfényre (fasiszta erők alig!), az csak azoknak a számára volt rémületes, akik megszokták, hogy ha valamit eltiltanak, az ezzel már nincs is, viszont aminek módjában van napvilágra jönnie és megszólalnia, az már ennél fogva félelmetes is. A szovjet közbelépés pillanatában a helyzet már konszolidálódni kezdett, a népítéletek megszűntek, a szocialista vívmányok mellett határozott és tekintélyes hangok szólaltak meg, s olyan nemzeti egységkormány alakult meg, melynek nem volt oka a jobboldal felé való túlbuzgalomra és gyengeségre. S aki a magyar forradalom s a leverését követő ellenállás valóságával egy kicsit is kapcsolatba került, annak meg kellett éreznie, még ha nem is akarta magának bevallani, hogy a század egyik legizgalmasabb szocialista kísérletének az indulása volt az, amit a szovjet tankok széllőttek, hogy helyette berendezni segítsenek valamit, ami mindenhez hasonlít, csak jövőt építő társadalomhoz nem. Eddig minden jövőbenező politikai program a hatalom és jólét birtokosaival s az azokat szolgáló bürokráciával és karhatalommal állt szemben, s az ifjúságra, fizikai munkásokra és alkotó értelmiségiekre támaszkodott, azok hitében és lelkesedésében tudván a maga jövő elhivatottságának bizonyítékát. A mai magyarországi rezsim pontosan egy magát kisebbségben tudó, biztonságérzetét elvesztett, helyzetét görcsösen védő bürokráciára és karhatalomra támaszkodik, s ellenségeinek éppen az ifjúságot, a munkásságot és az alkotó értelmiséget tudja. Volt már a történelemben nem egy rezsim, mely írőkkel, munkásokkal és iskolásgyermekkel hadakozott, de célját egy sem érte el, s ami a legfőbb, egy sem nevezte magát forradalminak és szocialistának. S mindezt hordozza az új magyar kommunista párt, egy olyan kommunista párt, amilyen eddig a világon sem volt, de

amilyené a többi is válhatik, ha nem vigyáz. Eddig minden kommunista párt struktúrája a következő volt: volt egy legbelső magja, szenvedélyes, eszme- és céltudatos, abszolút önfeláldozó s vasenergiájú emberekből; ezeket követte egy kevésbé intelligens, de rendkívül fegyelmezett csoportja azoknak, akik mesterei voltak a hatalom megszerzésére és megtartására szükséges eszközök kemény és habozásmentes kezelésének; ezek után következtek a lelkes hívók túlnyomórészt munkásokból álló tömegei, akik buzgón végezték a szervezés és eszmetérjesztés részletmunkáit; s végül — a hatalomátvétel után — legkülső körként következtek az oportunisták és bürokraták, kiknek számára a párt elsősorban érvényesülés vagy egzisztencia-biztosítás volt. A jelenlegi magyar párt súlypontja teljességgel ez utóbbiakra tolódott. A vezérkar egy egészen kis csoportra zsugorodott össze, akik hol kétségbeesett nyakatekertséggel, hol cinikus nyíltsággal nevezik meg azt, amit csinálnak. Körülöttük a hatalom technikusai biztonságukat veszítve kapkodnak a brutalitás és engedékenység egyaránt hatástalan és egyaránt veszélyes módszerei között. A lelkes tömegek, főleg a munkástömegek, ezeknek megszűntek létezni. Csak a legkülső kör teljes, mely a karhatalom tagjaiból és állásaikat féltő tisztviselőkből tevődik össze. Kommunista párt ilyen alacsony munkásaráányszámmal még nem volt a világon. A hatalomra jutott kommunista pártoknak másutt is problémájuk volt a bürokratizmus térhódítása a munkáselem felett, de a levert magyar forradalom füstjéből és lángjából egyik napról a másikra kísérteties fantomként jelentkezett ennek a folyamatnak a végpontja: a túlnyomórészt bürokráciából és karhatalomból álló és a munkássággal, mint egészen szemben álló párt. Maga az ország, mely eddig csak a maga atomizáltságát érezte a hatalom szervezettségével szemben, most el nem felejthető módon megtapasztalta, hogy a karhatalom az országban tökéletesen izolálva van és más nem tartja, mint a kívülről kapott segítség. Mindez szüntelen irritáció forrása mindenki számára, aki a kommunizmus ideáljait egy kicsit is komolyan veszi, akinek számára a kommunizmus egy kicsit is többet jelent, mint bizonyos véleményű embereknek a pusztá hatalom létét. A világ összes kommunista pártjai a legnagyobb erőfeszítéssel kezdik keresni a maguk sajátos szocialista útját, úgy, hogy azért megmaradjanak a marxizmus-leninizmus diadalmasnak tudott ideológiájában. A népi demokráciák az aggodalmasan adagolt engedmények s a görcsösen semmit sem engedő sztálini ortodoxia között ingadoznak, s a magyar rezsimnek mindenáron való fenntartása legalább annyira rossz példa számukra, mint amilyen Magyarország feloldása lett volna, amit nem utolsósorban őmiattuk sem akart megtenni a Szovjetunió. A nem kommunista világban pedig a szimpatizánsoknak annyi munkával összehozott apparátusa mutatja a súlyos sérülés, helyenként az összeomlás

tüneteit: a béke-, nő- és ifjúsági szervezetek, melyek nagymennyiségű jóhiszemű lelkesedés megtestesítői voltak és olyan erőket fogtak össze, értelmiségieket, munkásokat, ifjúságot, akikre a kommunizmus mindenkor elsősorban számított. Egyszóval: a Szovjetunió magyar akciója, mely egy pozíciófeladást akart elkövetni, azóta szüntelen kárára van a kommunizmus minden pozíciójának.

Botránya a magyar helyzet minden valamirevaló „harmadikutas” erőnek és gondolatnak is. India és mellette néhány felelős politikát folytató ázsiai állam, világszerte a szocialista és szociáldemokrata pártok, s rengeteg szétszórt eszmei és politikai erő vallja azt, hogy ez a kapitalizmusra és kommunizmusra felszabdalt világ valójában rémképek ellen és álproblémákkal küzd. E rémképek középpontja ortodox kapitalistáknak és ortodox kommunistáknak az a közös előítélete, hogy a szocializmus, azaz a kizsákmányolásmentes társadalom eredményesen nem valósítható meg másképpen, mint a szabadság nyugati technikáinak a hosszú időre való elvetésével. Ezzel szemben harmadikutas — valójában egyetlen lehetséges utas — mindenki, aki azt vallja, hogy a kizsákmányolás felszámolására irányuló szocialista célkitűzés maga sem más, mint a többi emberi szabadság felé haladó egyetemes fejlődés egyik állomása, s a kizsákmányolás elleni harc nem jelentheti, sőt nem is tűrheti a politikai és közéleti szabadság már kidolgozott formáinak az elvetését. S a szabadságnak a hatalmak elválasztásán, többpártrendszeres szabad választásokon, szabadságjogokon, főleg sajtó- és véleményszabadságon, valamint bírói függetlenségen és a jogállam rendszerén nyugvó egész építménye, — mely a nyugati világot minden hibája ellenére is olyan emberségessé és elviselhetővé teszi, — nem valami „polgári” felépítmény, hanem egyszerűen egy objektív technika, a szabadságnak mindmáig felülmúlhatatlanul legfejlettebb technikája, melynek fölényét előbb-utóbb éppen úgy el lehet ismerni, mint egy nyugati töltőtöltőtípus vagy a Morgan-féle átöröklési elmélet fölényét, anélkül, hogy ez a szocializmus ügyét veszélyeztetné. Ha valahol és valamikor, akkor a magyar forradalomban ez a harmadik út akart konstruktív módon megszületni. A forradalom aktív erőinek nem volt szándékukban a szocializmus valóságos vívmányainak bármiféle felszámolása és minden erejük megvolt ilyen kísérletek megakadályozására. Csak egyszerűen megelégtették az elnyomás technikáit s azok nyomán az élet minden területét elöntő erőszakot és hazugságot, és azok felé a társadalmi technikák felé fordultak, amelyek ez ellen intézményes biztosítékot nyújtanak. A hogyan és miként kérdései a forradalom első pillanataiban még nem voltak tisztázva, de a tendenciák egészen világosak voltak, és nem sokkal a forradalom leverése után minden különösebb nehézség nélkül kialakult

egy meglehetősen egyértelmű közvélemény arról, hogy hogyan kellene a szocializmus világának fenntartását a szabadság nyugati technikáival összekapcsolni, a szocializmus közös platformját elfogadó pártokra korlátozott többpártrendszer útján. Sőt ezek az elgondolások a munkástanácsok vonatkozásában a demokráciának és szocializmusnak új technikákkal való megerősítését is jelentették volna. Ha ennyi áldozatból, jó erőfeszítésből és ilyen világos elhatározásból mégsem tudott ez a magyar kísérlet megszületni, ha a Szovjetunióknak érdemes volt ezt az egypárturalom és a szovjet katonai jelenlét számára teljesen reménytelenné vált országot katonai erejének teljes bevetésével az elhagyott útra visszatéríteni, ha az indiai közvetítést követő kísérletének is csődöt kellett mondania, — akkor teljes félelmetességében áll előttünk az a következtetés, hogy a harmadik út lehetetlen és nemcsak a világ hatalmainak, de a világ erkölcsi öntudatának két táborra hasadása, a teljes polarizálódás szükségszerű és elkerülhetetlen.

S itt jutunk a legnagyobb botrányhoz, a világ béke botrányához, mert a magyar ügy jelen állása a világ béke lehetőségét teszi kétségessé és azt az ijesztő párhuzamot idézi fel, hogy ugyanúgy lesz utolsó-előtti felvonása a harmadik világháború kitörésének, ahogyan Csehszlovákia cserbenhagyása volt a másodiknak. Semmi sem mutatja ezt jobban, mint az, hogy a magyar ügy tanulságát a nyugati világ tekintélyes része abban foglalta csak össze, hogy a sztálinizmus újjáéledt, sőt igazában soha meg nem szűnt és végeredményben ez a kommunizmus egyetlen lehetséges és természetes formája; a kommunista világ tekintélyes része pedig ugyan ezt a tanulságot ellenkező előjellel úgy vonja le, hogy Sztálinnak alapjában véve mégiscsak igaza volt s a kommunizmus táborát csak az ő módszereivel lehetséges együtt tartani. Már pedig a sztálini politikai gyakorlat világpolitikai síkon az úgynevezett népfrentpolitikának és a reá épült világpolitikai együttműködésnek a lehetetlenné tételét, illetőleg belső meghamisítását jelenti. Népfrentpolitika annak a felismerése, hogy a fasizmussal, a nyers könyörtelen hatalom kultuszával szemben a kizsákmányolásmentes társadalomra irányuló szocialista célkitűzés és a politikai szabadság elért vívmányaihoz ragaszkodó nyugati álláspont között erkölcsi és harci közösség áll fenn. Sztálin és hívei ezt a politikát úgy tették magukévá, hogy egyben még is ölték, mert merő taktikai ravaszságként fogták fel az egységesnek vélt „monopolcapitalista” ellenség megosztására: megengedettnek tartották tehát a népfrentos partnerek minden eszközzel való belső korrumpálását, majd — Közép- és Keleteurópában — az első kínálkozó alkalommal való likvidálását. Ezzel azonban lehetetlenné vált a világméretű népfrentpolitika, a fasizmust legyőző hatalmak együttműködése is. Ismét bebizonyult, hogy a merőben hatalmi és akarati etika

gyakorlatilag lehetlenné teszi az emberi együttélést, ami világpolitikai síkon a háború elkerülhetetlenségét jelenti. Lehetséges békés egymásmellett élés a legkülönbözőbb politikai, társadalmi és gazdasági rendszerek között, de nem lehetséges olyan partnerek között, akik nem hisznek bizonyos közös erkölcsi alapelvekben. Igaz, hogy Sztálin — ellentétben Hitlerrel — minden jel szerint nem akart világháborúba bonyolódni, politikája azonban mind őt, mind ellenfeleit kölcsönösen képtelenné tette arra, hogy a másik motívumait és szándékait reálisan kalkulálni tudják. Ilyen szembenállásban az egyik fél a másikonál hol a hazugságot veszi készpénznek, hol az igazat sem hiszi el s minthogy a másikonál erkölcsi motívumot nem tételez fel, azt hol indokolatlanul gyávnak, hol indokolatlanul agresszívnek látja. Így előbb-utóbb óhatatlanul előáll egy olyan konkrét helyzet, melyben a két fél szándékainak kölcsönös és totális félreértése folytán belecsúszik a világ-, sőt atomháborúba, bármennyire fél is tőle mind a kettő. Így kell érteni azt a kissé merészen hangzó állítást, hogy a magyar ügy jelen állásából a világháború veszélye következik. Nem azért, mintha a magyar ügy miatt kellene okvetlenül világháborúnak kitörnie (bár a keleteurópai országoknak megvan az a szomorú privilégiumuk, hogy a világháborúk ökörlöttük szoktak kitörni). Hanem azért, mert ha igaz, hogy a magyar helyzet orvosolhatatlan, akkor organikus akadályai vannak annak, hogy a világ hatalmai közös nyelvet beszéljenek és azon egymást megértsék, s ez ellen az a puszta értelmi felismerés, hogy az atomháború örültség és öngyilkosság, nem nyújt elegendő védelmet.

De valóban ilyen súlyos-e a helyzet és valóban nincs kiút a magyar ügy és a világpolitikai zsákutca számára?

A pillanatnyi helyzetnek ez a kétségtelen mérlege. De minden történeti pillanatban van mérlege nemcsak a tényleges helyzetnek, hanem a valóságban benne rejlő lehetőségeknek is, melyek megvalósulása nem szükségszerű, hanem erőfeszítés és jóakarattal kérdése. Ha ezekről csinálunk mérleget, akkor a magyar ügy és a világpolitikai kibontakozás lehetőségei felől biztatóbb képet kapunk, mint az elmúlt tíz év alatt bármikor.

Reményt jelent a magyar forradalom a nyugati világ számára. Azt a politikát, mely tíz év óta tartja reménységgel a keleteurópai országok belső ellenzékét és emigrációit, nem egyszer fogta el a kétség afelől, hogy vajon ezek az országok az egypártrendszer megszűntével milyen kormányzást fognak berendezni maguknak, hiszen tudott dolog volt, hogy a második világháború előtt a társadalmi, a nemzeti elnyomás és a renduralom legváltozatosabb formáiban éltek; s emigrációikat felerészben idejétmúlt életformájuk összeomlása, s csak felerészben a szabadság vágya űzte nyugatra. Gyakori tétel volt nyugati politikusoknál és gondolkodóknál, hogy egy bizonyos vonaltól kelet és

dél felé a szabadság nyugati intézményeinek valóságos és jó működésére úgy sincs kilátás, tehát tudomásul kell venni, hogy ezek az országok Közép-Európától Kelet-Ázsiáig és a pireneusi félszigettől Dél-Amerikáig mindig is a zsarnokság enyhébb vagy szigorúbb formái között éltek és fognak élni. A különbség csak az volt, hogy baloldali jóakaróik konzervatív rendőrállamot ajánlottak nekik. Ennek a felfogásnak a fényénél az egész úgynevezett felszabadítási politika nem lett volna több, mint a legcinikusabb hatalmi politika, s ebben a kiábrándult szemléletben benne foglaltatik az a reménytelenség is, hogy a háborús feszültség lidércnyomása belátható időn belül nem fog lemenni az emberiségről. A magyarországi, lengyelországi és más kommunista országbeli mozgalmak a legélesebb fényben megmutatták, hogy ezekben az országokban valóságos és eleven igény létezik a szabadság valósága és legfejlettebb technikai irányában. És ez az igény, éppen azért, mert kielégítően még sohasem tudott teljesülni, a meggyőződés és szenvedély olyan frissességében jelentkezik, mely lényegesen meghaladja a maga vívmányait már megszokott nyugati világ meggyőződését. Megmutatták ezek a mozgalmak, hogy a változás igénye nem szorítkozik az egypárturalom szenvedő áldozataira, sőt lelegelevenebben éppen az egypártrendszer neveltjeiből és ifjúságából tör elő, nem kell tehát attól félni, hogy elavult társadalmi és politikai formák restaurációjára fog vezetni. S ezt a tanulságot és reménységet nem szabad csak Kelet-Európára korlátozni, s nem elég elsősorban Lengyelországra, Csehszlovákiára és Magyarországra nézve megállapítani, hogy azok mindig is a nyugati kereszténység állományához tartoztak. Az elvi tanulság ezen túlmenően az, hogy semmiféle népről nem kell és nem szabad feltételezni, — amit németektől malájokig annyi népről feltételeztek, — hogy hiányzik belőle a szabadság igénye. A közgazdaságtanban már rájöttek arra, hogy az egyik népnek a nyomora fertőzi és veszélyezteti a jólétben élő másikat: ezt a leckét meg kell tanulni a politika síkján is: A magyar forradalom és általában a keleteurópai népek mozgalmai azt jelentik, hogy a nyugati világnak igenis be lehet és be kell rendezkednie egy olyan nem agresszív és nem hatalmi, de mégis aktív és vállalkozó szellemű politikára, melynek célja az, hogy anélkül, hogy gazdasági és társadalmi rendszerét másokra ráakarná erőltetni, igenis lépésről-lépésre megnyerje a keleteurópai országokat és végül a Szovjetuniót magát is a szabadság nyugati technikai és e technikák mögött álló közös politikai erkölcs számára.

De reménységet jelent a magyar forradalom, bármily füresán hangzik is, a világkommunizmus számára is. És éppen akkor, mikor vele szemben a magyar események után határozottabban jelentkezik, mint negyven év óta bármikor, az az ellenséges vélemény, mely minden eszmei

tartalmat elvitat tőle s nem lát benne egyebet, mint a fasizmushoz hasonló, merőben hatalomra törő akaratot. Mert éppen a magyar forradalom és a lengyel események mélyebb összetevőinek a vizsgálata mutatja, hogy döntő momentum éppen kommunista értelmiségieknek és kommunista ifjúságnak az a mindinkább elmélyülő meghasonlása volt, melyet a kommunizmusnak az ember felszabadítására irányuló célkitűzései mellett az e cél megvalósítására igénybevett válogatás nélküli eszközök demoralizáló és korrumpáló hatása kiváltott. Ez a pusztá tény alapvető különbséget jelent a fasizmussal szemben, melyben ilyen válság nem indult és nem indulhatott el, mivel ott az eszmény maga is a nyers és meztelen hatalom érvényesítése volt s így az eszme és az eszközök között nem volt ellentmondás. A kommunistákat meghasonlásba hívó ellentmondások a lengyel és magyar mozgalmakban három ponton jelentkeztek: először a központosított, mindenható és önkényes államhatalommal szemben jelentkezett az emberek beleegyezésén alapuló, főleg azok saját közvetlen közösségeinek és szervezeteinek önkormányzatát tisztelő kormányzás igénye; másodsor a valóságot s a valóságról szóló közléseket és tanítást a maga céljai szolgálatában tetszés szerint eltorzító hatalommal szemben jelentkezett a közéleti és szellemi igazmondás igénye; harmadsor a magántulajdoni kizsákmányolást megszüntető, de a lakosság életnívójának felemelését a szocializmus építésére hivatkozással mind távolabb kitoló és a dolgozókat bürokratikus gazdasági centralizáció révén ugyancsak kizsákmányoló gazdaságpolitikával szemben jelentkezett a gazdasági tevékenységben való közvetlen és intézményes érdekelttség követelése, a gazdasági önkormányzat igénye. Ezek a követelések azonban élesebb fogalmazásban pontosan azok körül a kérdések körül forognak, amelyek az 1953 óta elsősorban a Szovjetunióban megindult enyhülés témái: a törvényesség biztosítása, a pártdemokrácia helyreállítása, a kritika szabadsága, a tények igaz közlésére való törekvés, főleg a Nyugattal kapcsolatban, az életnívó emelése és a gazdasági decentralizáció programja. Nem tudjuk, hogy biztosítva van-e ebben az irányban az egyenesvonalú és fokozatos továbbfejlődés, de annyi bizonyos, hogy ezek a szükségletek a Szovjetunióban is, valamilyen — általunk pontosan nem ismert — formában, de oly erővel jelentkeztek, hogy a Sztálin halála után keletkezett folyékony helyzetben azonnal a pillanat parancsoló tennivalójaként léptek fel. Ezért van okunk, hogy ma is, a jövő alakulása feletti minden jogos aggodalom ellenére, még mindig döntő fordulatként értékeljük azt az 1953-as eseményt, melynek során azok a szovjet vezetők, akik nem akartak új Sztálint, felülmáradtak azzal szemben, aki új Sztálin akart lenni. Ezért haszontalan merő taktikának minősíteni azt az egész folyamatot, mely a XX. kongresszusban csúcsosodott ki és komoly részben

előzménye és oka azoknak a magyar és lengyel eseményeknek, melyekben oly rendkívül figyelemreméltó erkölcsi és eszmei értékek jutottak napvilágra. Nem azt jelenti ez, hogy a magyar forradalom erkölcsi tőkéjével az azt leverő szovjet államvezetés erkölcsi tőkéjét akarjuk gyarapítani, hanem annak felismerését, hogy egységes és átfogó folyamattal állunk szemben és ennek jegyében kell érteni, bírálni a szovjet államvezetés ellentmondásait is. Éppen úgy nincs értelme a szovjetvezetőket alapjában jóindulatú, de kórosan bizalmatlan embereknek nézni, amint azt Roosevelttel tette, mint ahogyan nincs értelme alapjában rosszindulatú, de a jóakarattal sőt sáttáni tettetésére képes embereknek, amint azt régen s mostan sokan képzeltek és képzelik. A lényeges az, hogy egy olyan államvezetésről van szó, melyet súlyos történeti és ideológiai előzmények gátolnak abban, hogy erkölcsi aggodalmaknak a politikában helyt adjon, hogy ellenfelei politikájában erkölcsi motívumokat tételezzen fel s azokat megértse; s most ennek az államvezetésnek a számára problematikussá vált, hogy melyek azok az eszközök, melyekkel a reábízott világbirodalmat és a reábízott politikai ideológiát egy biztatóbb és stabilabb jövő felé vezetheti. Érzi, hogy józan önérdék és igazságosság egyaránt a nagyvonalú engedményeket és az enyhülés folytatását kívánja, vagyis mindannak az ellenkezőjét, amit a sztálinizmus jelent; de úgy látja, hogy a nyugati kapitalizmus a legrosszindulatúbb készületben van, hogy lecsapjon a legkisebb jelére annak, amit gyengéségnék ítél. Érzi, hogy befelé a szelepek elzárásából kázánrobbanás lesz, de attól fél, hogy a gátak hirtelen kinyitásától meg gátszakadás; innen a részleges engedmények és a megmerevedés időszakainak váltakozása. Ha mindezt figyelembe vesszük, akkor a magyarországi közbelépést indokoltabb ma is, a sztálinizmus tüntető rehabilitációjára irányuló kísérletek idején a sztálinizmus valóságos újjászületése helyett inkább megtorpanásnak venni egy olyan úton, melyen előbb-utóbb csak tovább kell menni. Persze azért felesleges a magyar forradalom túlságos lendületén sajnálkozni, mellyel visszahatásként az egész szovjet enyhülési folyamatot veszélyeztette. A magyar forradalom sikerében is, leverettetésében is egyugyanazon tanulságot érleli: azt, hogy az enyhülési politika összes döntő kérdései, a politikai és gazdasági önkormányzat, a törvényesség, a közéleti igazmondás, a bürokratizmus leépítése, az életnívó emelése mind kölcsönösen összefüggnek egymással s nem lehet közülük megoldani a kényelmesebbeket és félretenni a veszélyesebbeket; és azt sem lehet, hogy ezt az enyhülési programot tartósan folytassák a Szovjetunióban és lefojtsák a népi demokráciákban. Azokat az energiákat és értékeket, amikbe Magyarországon a nép ellenére való kormányzás kísérlete került, valakinek meg kell fizetnie s ezt végsőleg a magyar nép és a szovjet nép együtt fogja megfizetni szabadságban

és életnivóban; ezzel pedig pontosan az a válság súlyosbodik, aminek az elhárítására a magyarországi közbelépés történt. A remény tehát éppen az egész probléma-kompleksumnak ebben az elválaszthatatlan kapcsolatában és összefüggésében rejlik: ezért lehetséges és ezért várható — bár természetesen nem szükségszerű — hogy a fejlődés visszakanyarodjék oda és újból induljon onnan, ahonnan a magyarországi szovjet közbelépés végzetes elhatározása kitérítette.

Ezért jelent reménységet a magyar forradalom a „harmadik út” erőinek is. E pillanatban, mint láttuk, a világ különböző részeinek a központi problémája a szabadság lehetőségeivel való élés kérdése. A nyugati világ birtokában van a szabadság legfejlettebb technikáinak, a szabadságjogokon alapuló népképviselői parlamentáris demokráciának, s nagyban és egészben elfogadta azt az univerzális etikát, mely a szabadságintézmények alapja és működésük feltétele. Birtokában van ezenkívül egy kapitalizmus nevű gazdasági rendszernek, melynek lényeges összetevői a szabad vállalkozás rendszere, a nyereségvágynak szabályozó elvként való elfogadása és egy individualista magánjog. Ez a rendszer egy évszázad óta folyó elparentálása ellenére is időnként a rugalmasságnak és teljesítő-képességnek meglepő bizonyítékait szolgáltatja, bár ugyanakkor eredeti szerkezetéből sokat el is veszített. Azonban mai, sokszorosan megfoldszott formájában sem képes az erkölcsi elégtelenségnek azt az érzését megszüntetni, melyet az emberek nagy százlékában újra meg újra kivált. A botránkozás központja nem maga a szabad vállalkozás, mely az emberi szabadságnak igen lényeges vívmánya, hanem az, hogy a kapitalizmus a maga intézményeivel nemcsak hogy konzerválja a társadalmi birtokállományt, hanem új lehetőségeket nyit a nagyvagyonképződés amaz ősi formái számára, melyek messze a kapitalizmus, a szabad vállalkozás és a jogállam létrejöetele előtt, évezredek óta ismereteseek: a jogi formákba burkolt erőszak, az államhatalommal való visszaélés, közvagyon vagy közösségi vagyon kisajátítása, államhatalmi koncessziók, korrupció és politikai intrika. A szabad társadalom és a békés társadalmi reform erői azonban Nyugaton olyan erősek, hogy rendkívül lassan és lépésről-lépésre, de radikális kisajátítás nélkül is szorítják vissza a mamut-vagyonnak, méginkább a mamut-vagyon újraképződésének ezeket a diluviális társadalmi jelenségeit. Vagyis Nyugaton lassan, de biztosan a szegények gazdagabbak, a gazdagok szegényebbek lesznek. Ezzel szemben a világ többi népeinél, a félgyarmati (Latin-Amerika és a kommunizmusig Kelet-Európa), a volt gyarmati és gyarmati országokban a jogállam és a szabad vállalkozás technikáinak egyszerű bevezetése a valóságban azt eredményezte és azt eredményezi, hogy az e technikákban gyakorlatlan egyszerű nép, elsősorban a parasztság óriási tömegei

tradicionális társadalmi és gazdasági kereteik megbomlása után tchetetlen prédái lesznek a nagyvagyongképződés fent leírt ősi erőszakos és korruprt folyamatainak. Vagyis gyakorlatilag a szabad vállalkozás, a jogállam s amennyiben van, a népképviseleti demokrácia intézményei igen könnyen válnak földesurak, pénzemberek és korruprt politikusok bábjátékává. Olyan folyamat indul tchát meg, melynek során a szegények még szegényebbek, a gazdagok még gazdagabbak lesznek s belátható időn belül nincs kilátás, hogy ez a folyamat megforduljon. Ezzel szemben áll a kommunista megoldás, mely a politikai hatalom teljes birtokbavétele révén végrehajtja mindennemű mamut-vagyonnak csaknem maradtalan és radikális kisajátítását úgy azonban, hogy ezzel együtt kisajátítja a kisvagyong túlnyomó részét is, egyben teljesen hatályon kívül helyezi a szabadság nyugati „polgári”-nak bélyegzett technikáit és a szabad vállalkozás legtöbb gazdasági formáját, amivel együtt jár a társadalom és gazdaság óriási mértékben való bürokratizálása is. Hogy ezt így és csakis így lehet csinálni, igazolódik azzal, ami a félgyarmati, volt gyarmati és gyarmati országokban történik s a kommunista hatalomátvétel előtt Kelet-Európában és Kelet-Ázsiában is történt. Valójában azonban a gazdasági élet bürokratikus uralom alá vetése ugyanúgy megakadályozza a tömegek szintjének emelését, mint a demokratikus ellenőrzést kijátszó kapitalizmus. E két elégtelen megoldás között hányódik az egész félgyarmati, volt gyarmati és gyarmati világ. S még olyan országok is, mint India s néhány más, amelyek komoly elszántsággal törekednek arra, hogy ezen az alternatíván túljussanak, sincsenek egyáltalán túl a polarizálódás veszedelmén. Eddig gyakorlatilag sehol sem tudott történelmi aktualitáshoz jutni az a szinte Kolumbusz-tojása-szerű megoldás, melyet a mindkét oldalról annyiszor lesajnált, kihasznált és kihasználás után eldobott keleteurópai parasztradikális mozgalmak ajánlottak: a nagybirtok és nagytőke radikális kisajátítása, s ugyanakkor a szabadság politikai technikáinak és a szabad vállalkozás helyesen szabályozott lehetőségeinek teljes bátorsággal való bevezetése, illetőleg megerősítése. S íme a magyar ügyben ez a megoldás, mely eddig a nagyobb történelmi erővel fellépő két rossz alternatíva között nem tudott érvényesülni, most egyszerre megjelenik egyedül lehetséges megoldásként. Mert Magyarországon a nagy vagyonoknak a kommunisták hathatós, bár nem kizárólagos közreműködésével végrehajtott kisajátítása tíz év alatt olyan definitív történelmi tény lett, aminek visszacsinálására senki sem gondolhat s a forradalom aktív erői gondoltak erre a legkevésbé. Ugyanakkor azonban a magyar kommunista párt teljes és tökéletes erkölcsi hitelvesztése Magyarországon az egypárthegegemónia enyhített formáját is tartósan lehetetlenné teszi s a többpártrendszer és a jogállam technikáinak a bevezetését jelöli meg egyetlen lehetséges kibontakozási útként,

természetesen azok között a határok között, amelyeket a szocialista vívmányok fenntartása megszab.

Egy így megszorított többpártrendszer mindkét részről elsőre bizalmatlanságot vált ki. A nyugati „polgári” szemlélő azt mondja, hogy ha a szocializmus ellen fellépő pártoknak nincs indulási lehetőségük, akkor nincs szabadság. Valójában azonban minden történelmi demokrácia úgy indult el, hogy bizonyos közös alapelvekre nézve előzetes megállapodás alakult ki az ország túlnyomó többségében és az ezeket az alapelveket vitássá tevő álláspontoknak nem volt meg a pártalakítási lehetőségük. A holland, angol, amerikai és francia parlamentáris szabadság is azzal kezdődött, hogy a királyi abszolutizmus híveit többé-kevésbé kizárta a parlamenti küzdőtérrel; sőt ezen túlmenően, igen méltánytalan személyi megszorításokat is tett. Mégis elindulhatott ezen az úton valóságos szabadság azért, mert a kötelezően előírt platform olyan volt, hogy azon az ország túlnyomó többsége elért. Ugyanez volna a helyzet a szocialista vívmányok elismerésére szorított magyar többpártrendszer esetén is. A másik oldalon a leninizmus hívei számára a többpártrendszer a lenini hagyaték elárulását jelenti, azt, hogy az igazság letéteményeseként tisztelt kommunista pártot ledegradálja mindenféle polgári vagy félpolgári érdekcsoport mellé egy sorba. A helyzet azonban az, hogy a többpártrendszer nélkül a „szabad” választás merő bábjátékká süllyed, mert nincs lehetőség jelölő listák felállítására, vagy legalább a hivatalos listával szemben a „kihúzó”-ra vonatkozó előzetes megállapodás megnevezésére; ha viszont ilyen szervezkedést megengedünk, akkor máris a pártoknál tartunk, akárminek nevezzük is. S ott, ahol a kommunista párt megőrizte tekintélyét s rajtakívül nincs komoly politikai párt, egy ilyen többlistás választás elképzelhető nemcsak régi, vagy új pártok megengedése útján, hanem úgy is, hogy a kommunista párt osztódik a közös platformon belül külön választási listákra, azok szerint a különböző irányzatok szerint, melyeket ma — jobb és elvi támpont híján — egyes vezetők nevéhez szoktunk kapcsolni.

A kizsákmányolás semmiféle megszüntetése nem reális a valóságosan működő szabadságintézmények nélkül. Áll azonban az ellenkező tétel is: semmiféle szabadságintézmény nem reális radikális földreform, a mamutvagyonok kisajátítása, valamint új, a kizsákmányolás ellen hatékonyan védő jogrendszer nélkül. Egy harmadikutas kísérlet tehát, bármit tartanak is a kilátásairól, egyaránt tanulságos lesz a Nyugat, a kommunista világ és a félgymarmati, volt gymarmati és gymarmati népek számára.

Ezért jelent reményt a magyar helyzet a világ béke szempontjából is. A világ béke centrális kérdése ebben a pillanatban a nyugati világ és a Szovjetunió közötti feszültség és a hatalmi pozícióknak az a rendszere, melyet a két

fél egymástól való félelmében egymással szemben kiépített s melyhez görcsösen ragaszkodik. A Szovjetunió e pillanatban főleg azért húzódik minden esetleges pozíciófeladástól, mert attól tart, hogy a népi demokratikus kormányok, magukra hagyva, nem tudnának megküzdeni a tíz évi sztálini politikai gyakorlat folytán létrejött súlyos népszerűtlenségükkel s egyiknek a sorsára hagyása láncreakcióként hatna ki a többinek a helyzetére. A helyzet teljes kiélezettségét legjobban a kettéosztott országok, főleg Németország helyzete mutatja, mely ahogyan van, tarthatatlan, de közelesen még sincs kilátás komoly engedményre egyik oldalon se.

Miféle reményt jelent ebben a súlyosan zsákutcás helyzetben a magyar ügy? Azt, hogy a holtponthoz ebben az összefüggéssorozatában a magyar ügy az, melyben az engedés és a kompromisszum lehetősége a legközelebb fennáll. Fennáll először azért, mert Magyarország az októberi események óta olyan pozícióvá vált, melynek fenntartása a legszorosabban vett katonai és presztizs szempontoktól eltekintve, inkább teher, mint előny és a magyarországi kommunista kormány a kommunista országok számára legalább annyira nyugtalanító, mint amekkora zavart a feladása okozna. Fennáll másodszor az engedés és kompromisszum lehetősége azért, mert Magyarországon — Németországgal ellentétben — nincsenek olyan komoly erők, melyek a helyzetet a jelenlegi kormányzás feladása esetén kapitalista restauráció irányába tudnák fordítani, sőt az a valószínű — és ezt a valószínűséget előzetes megegyezéssel bizonyossággá lehetne tenni, — hogy Magyarország megmarad a szocialista típusú országok csoportjában. Lehetséges végül az engedés és kompromisszum azért, mert ma még — ameddig szét nem morzsolódik — létezik Magyarországon olyan országos bázissal rendelkező politikai álláspont, mely egyszerre híve szabadságnak és szocializmusnak, ellensége minden restaurációnak, emberségesen, fokozatosan és mindennemű hajsza nélkül tervezi a felduzzadt bürokrácia felszámolását, nem szovjetellenes és nemcsak távol áll attól hogy országát szovjetellenes támaszponttá engedné tenni, de belülről érti és ismeri a szovjet államvezetés gondjait és problémáit.

A kompromisszumnak ez a lehetősége azt jelenti, hogy Magyarországon a nyugati világ és a Szovjetunió közös garanciája mellett létre tud jönni egy olyan politikai és társadalmi berendezkedés, mely egyiküknek sem szíve szerint való, de itt az egyedüli kivezető utat jelenti. Ha valóban bele mernek vágni ebbe a kísérletbe, akkor nem is sokára ki fog derülni, hogy nemhogy nem veszélyes, de igen tanulságos a többi függő kérdés számára is és a közeledésnek olyan eddig rejtett lehetőségeit fogja napvilágra hozni, melyeknek a teljes kiéleződés jelenlegi állapotában reménytelenül kihasználatlanul és észrevétlenül kell maradniuk. Az a helyzet, ami a lengyel ügyben kialakult, ahol Nyugat és Kelet

versenyt aggódott a lengyel választások sikeréért, szélesebb alapon alakulhatna ki Magyarországon s kiderülhetne, hogy a kiegyenlítő megoldások sikere egyaránt érdeke mindkét félnek. Egy ilyen atmoszféra nagymértékben csökkentené azt a bizalmi válságot is, mely egy csomó egyéb kérdésben, amilyenek az atomkísérletek, az atomfegyverkezés, a leszerelés, az előbbrejutás legfőbb akadálya.

Felvetődik persze, hogy bármennyire meg is vannak az engedés és kompromisszum feltételei a magyar ügyben, ez mégis óhatatlanul úgy fog jelentkezni, mint egy katonai pozíció feladása a Szovjetunió részéről és senki sem kívánhatja tőle, hogy egy ilyen pozíciófeladást komoly ellentétel nélkül megtegyen. Mondottuk már, hogy a Szovjetunió számára Magyarország feladása abban a pillanatban, amint biztosítva van nemzetközi, politikai és belső társadalompolitikai síkon, hogy az ország nem lesz szovjetellenes támaszpont, már önmagában is inkább előnyös, mint hátrányos. De ha muszáj ezt a kérdést a katonai pozíciók síkján is felvetni, bizonyos, hogy egy kis találékonysággal a megfelelő ellentételt itt is meg lehetne találni. Aligha Németországban, ahol keresni szokták, mert ez, úgyis mint katonai pozíció, úgyis mint probléma, nagyobb annál, semminthogy a magyar ügygel való junktimba hozását ez utóbbi kibírná. Felvethetnők ellenben, csak egy ötletként, az ellentétel színhelyül Dánia, Norvégia, vagy Izland vidékét. Az európai béke lépésenkénti előkészítése szempontjából komoly fantázia volna abban, ha az északi országokban és a Duna-medencében egyidejűleg növekednének azoknak az országoknak a száma, melyek mind a két katonai tömbön kívül állanak. Benne maradhatnának az északi országok a kapitalizmus, Magyarország a szocializmus rendszerében.

Így alakul ki az a mérleg, mely együttvéve azt jelzi, hogy a magyar helyzet, amennyire botrány a világ jelen állapotának szempontjából, annyi reménységet rejt magában a világ jövője számára; e reménység azonban nem történelmi szükségszerűséget jelent, hanem megvalósítható, vagy elpuskázható lehetőséget. A kérdés tehát az, hogy a világ különböző erőtenyezőinek és felelőseinek mit kell tennie ahhoz, hogy a magyar helyzetben rejlő botrány megszűnjék s a benne rejlő nehézségek valósággá váljanak. E feladatok — úgy vélem — a következők:

1. A nyugati világnak az a feladata, hogy az eredménytelenség után ne ejtse el a magyar ügyet, hanem továbbra is tartsa fenn, mint aminek a megnyugtató elintézése kizáró előfeltétele a megszakadt nyugat-keleti dialógus újrafelvételének.

2. A szocializmus híveinek, a Szovjetunióban — és azon kívül — legfőbb feladatuk annak szüntelen szemelött tartása, hogy a szocializmus s vele együtt a Szovjetunió egész jövő sorsa a sztálini politikai gyakorlat egész felszámolásán áll vagy bukik s

annak, hogy ez a felszámolás lehetséges-e vagy sem, a próbaköve lett Magyarország.

3. A harmadik út erőinek azt kell tudniok, hogy nemcsak jövő világpolitikai súlyuk és szavuk múlik azon, hogy közvetítő szerepük fennmarad és sikerrel jár-e, de egész népüket érinti az, hogy a polarizálódás jelenleg kiéleződött folyamata megáll és megfordul-e.

4. A magyar népnek pedig, mely e pillanatban e történelmi szerep minden dicsőségét és minden súlyát hordozza, az a dolga, hogy akár annak az árán is, hogy életét hosszabb, vagy rövidebb időre merőben vegetatív szintre szállítja le, továbbra is utasítson vissza minden együttműködést azzal, ami hazugság és erőszak. Az nem feladata, hogy új felkelést kezdjen és új visszatárlást provokáljon ki. De feladata, hogy minden rágalommal, feledéssel és elszürküléssel szemben tisztán őrizze meg a maga forradalmának a zászlaját, mely az emberiség szabadabb jövőjének a zászlaja is.